

Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság

János Zsigmond fejedelem uralkodása alatt, 1568 januárjában, a Tordán tartott erdélyi országgyűlés az alábbi törvényt hozta: „Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmazassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyögessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek igéje által vagon.”

A vallásszabadságért vívott harc az emberi jogokért folytatott sok évszázados küzdelem egyik fontos fejezete volt. Egyetemes vonatkozásban a kérdés történetének könyvtárnyi irodalma van, íróik azonban, ritka kivételektől eltekintve, az erdélyi fejlődést nem ismerik, s így nem tudják, hogy a fejedelemségben Európa nyugati részeit messze megelőzve, elsőnek mondták ki négy vallás szabadságát és egyenjogúságát.

Mielőtt azonban szorosabban vett tárgyunkra, az erdélyi vallásszabadság történetére térnénk, tekintsük át emlékeztetőül a felekezetek európai együttélésének legfontosabb állomásait.

A középkori Európa nem ismerte a vallási türelmet. A római katolikus egyház a tanaitól való minden eltérést eretnekségnek bélyegzett, s mint Isten elleni bűnt, máglyahalállal sújtott. Nem hozott megértést vagy türelmet az övétől eltérő vallási felfogások iránt a reformáció sem. Kálvin János kinyomtatott írásban fordult szembe egykori fegyvertársával, Sébastien Castellióval, amikor az a türelem, más tanítások megtűrése mellett emelt szót, és tudjuk, hogy a Szentháromságot tagadó Servet Mihály megégetésével is egyetértett. Theodor Bče (akit a magyarok Béza Tivadarként emlegettek), vagy később az anglikán prédikátor Thomas Edwards egyaránt úgy vélte, hogy a „libertas conscientiae”, a lelkiismereti szabadság, más hiten lévők megtűrésének a gondolata a sátán találmánya, hogy az emberekben kételyt ébresszen és meggyöngítse a hitet. Pierre Jurien, a Franciaországból vallása miatt menekülni kényszerült hugenotta pap, még 1687-ben megjelentetett könyvében is azt hirdette, hogy a kálvinista egyháznak joga van a más vallásban tévelygőkre erővel is rákényszeríteni az „igaz hitet”. Egyes humanista gondolkodókat kivéve, a más vallásúak iránti türelem, a lelkiismereti szabadság elismerése a reformáció korában csak az erősen kisebbségben lévő vallási irányzatoknál jelentkezett.

A 17. század második felében az ember természetes jogairól kibontakozó irodalom fordította a figyelmet a vallási türelem kérdésére. Samuel Pufendorf, a neves jogász a Bibliából vett idézetekkel bizonyította, hogy a vallás szabad megválasztása és

gyakorlása az ember ősi joga, amibe az egyházi vagy világi felsőbbségnek nincs joga beleszólni. A kérdés nagy vitát váltott ki, de csak elméleti síkon maradt. John Locke híres munkája, az 1689-ben kiadott Levél a vallási toleranciáról is filozófiai problémaként tárgyalta a kérdést, a gyakorlati megvalósításra még csak javaslata sem volt. Az általános, mondhatjuk modern értelemben vett vallási türelem csak a 18. század végén született meg, a francia forradalom nyilatkozatában az emberi jogokról.

A középkori eretnek mozgalmak helyi jellegűek voltak, a római egyház egységét nem tudták megbontani. A 16. században Luther Márton felléptével induló reformáció azonban már Európa egészére kiterjedt, és egész országokat szakított ki a katolikus egyházból. Miután a régi és az új egyházak közötti évtizedes vallásháborúk során nyilvánvalóvá lett, hogy egyik fél sem tudja a másikat meggyőzni vagy térdre kényszeríteni, az együttélést valamilyen formában rendezni kellett. Így jött létre politikai kényszerűségből 1555-ben az augsburgi vallásbéke, mely azzal, hogy elismerte az evangélikus (lutheránus) vallást, először mondta ki, hogy a nyugati kereszténységben belül nem csak egy vallás lehetséges. A két felekezet együttélését azonban az akkori politikusok sem tartották megvalósíthatónak. A béke szerint minden ország, tartomány, birodalmi szabad város választhatott, hogy a két vallás közül melyiket akarja követni, de választásuk megszabta a joghatóságuk alatt élők vallási hovatartozását is. Vagyis a béke rendelkezése szerint a másik egyházi tanítás hívei szabadon távozhattak vagyonukkal együtt. Egy kormányzati egységen belül tehát csak egy vallás, egy egyház létezhetett.

Majdnem száz év múlva, 1648-ban a vesztfáliai békében emelték be az elismert felekezetek közé a református (kálvinista) egyházat. Mivel pedig közben nyilvánvalóvá lett, hogy az „egy ország — egy vallás” elve a gyakorlatban a legtöbb helyen nem volt megvalósítható, tágították a lehetőséget. Eszerint egy ország területén belül élhetnek mind a három felekezethez tartozók, de a tartományuraknak, a földesuraknak jogában áll a maguk vallására kényszeríteni jobbágyaikat. Ez a „cuius regio, eius religio” elve: akié a birtok, az szabja meg a vallást. Egy városon, tartományon vagy birtoktesten belül tehát a vesztfáliai béke továbbra is egyetlen vallás uralmát tartotta megvalósíthatónak.

Ha merev szabályok — főként a városokban — nem is érvényesültek mindenütt, azaz több felekezet élt együtt több-kevesebb békességben, uralkodó egyház mindenütt csak az egyik volt közülük; a többi csupán olyan tolerált, megtűrt maradt, amelynek vallásgyakorlatát nemegyszer korlátok közé szorították.

A nyugat-európai egyháztörténészek általánosnak mondható felfogása szerint a felekezeti egyenjogúságot először az angol parlament iktatta törvénybe 1653-ban Cromwell nyomására. Ez az egyenjogúság csak a keresztény vallásokra vonatkozott, s közülük is kizárták az unitáriusokat. Ez is mutatja, hogy az egyenjogúsítás nem a mai értelemben vett lelkiismereti szabadság nevében történt, hanem politikai megfontolásból, hogy biztosítsa a társadalom egységét.

Európa nyugati felében, északi, déli vagy középső részein nagyjából egységes vallási tömbök alakultak ki. Itália és a Pireneusi-félsziget egységes katolikus volt, Skandinávia evangélikus, a német államok országoként katolikusok, evangélikusok vagy a Rajna mentén reformátusok voltak, s miután XIV. Lajos visszavonta 1685-ben a hugenottákat áttérésre vagy emigrációra kényszerítette, Franciaország is egységesen katolikussá lett. Európa keleti részén azonban a vallási kép sokkal tarkább volt, s különösen az volt a Kárpát-medencében és éppen Erdélyben, ahol nemegyszer egy településen belül is több, két vagy három felekezet hívei éltek együtt. A békés együttélés megteremtésére itt más utat kellett járni, mint az előbb említett tájakon.

A különböző vallások együttélése itt egyébként is évszázadok óta hagyományos volt. Erdélyben, a nyugati és keleti kereszténység határán, a római és az ortodox egyház egyaránt jelen volt, s az 1400-as években Csehországból a huszitizmus is átterjedt a déli részekre. Zsigmond király az 1430-as években Rómából a domonkos rendi inkvizíciót is behívta ellenük, a 16. században pedig a reformáció mindegyik hulláma elérte Erdélyt, és híveket szerzett. A felekezeti tarkaságot még erősítette az etnikai: a vallási különbség nem egy esetben nemzetiségi különbséget is jelentett.

Az ortodox vallású románokat kivéve, akiket a reformáció nem érintett, az 1550-es évekre Erdély lakossága a lutheri reformációhoz csatlakozott; maga a fejedelem, Szapolyai János Zsigmond is. Katolikusnak csak a Székelyföld egy része, Csíkszék és néhány főúri család maradt meg. A gyulafehérvári és a váradi katolikus püspöki széket nem töltötték be, a püspökség javait az állam foglalta le. 1557-ben az országgyűlés törvényben bevett vallássá nyilvánította a lutheri evangélikus vallást, azaz a katolikussal azonos jogokat biztosított számára. Majd amikor a magyar lakosság s a fejedelem is a kálvini irányhoz csatlakozott (az erdélyi szászok, tudjuk, megmaradtak a lutheránus vallásban), az 1564. júniusi tordai országgyűlés bevett vallássá nyilvánította a reformátust is. Ahogy a törvény szövege mondja: „A királyi városok, mezővárosok és a falvak bármelyik vallást követhessék, hitükön való prédikátort tarthassanak, a velük ellenkezőt pedig elbocsájthassák.” Azaz: a települések maguk határozzák meg, hogy melyik egyház tanítását fogadják el, s aki a választással nem ért egyet, elköltözhet. Nem nehéz ebben a szövegben az 1555. évi augsburgi vallásbéke hatását felismerni: egy településen csak egy vallás alkotson közösséget. A különbség csak annyi, de ez nem jelentéktelen, hogy a választás szabadságát a paraszti mezővárosoknak és a falvaknak is megadja, s hogy a fejedelem vallása nem válik privilegizált államvallássá.

Az erdélyi reformáció azonban ezzel még nem fejeződött be: a reformátusok egy része a magyarul unitáriusnak nevezett antitrinitárius tanokhoz csatlakozott, s udvari papjának, Dávid Ferencnek hatására János Zsigmond fejedelem is unitáriussá lett. Így került sor 1568-ban a tordai országgyűlésen az unitárius vallás egyenjogúsítására.

425 évvel ezelőtt a tordai országgyűlés négy vallás — a katolikus, evangélikus, református és unitárius — szabadságát és egyenjogúságát mondotta ki. Tegyük hozzá: elsőnek a világon. Államvallás nincs, az uralkodói hatalom fölötté áll az egyháznak, de nincs joga közöttük bármilyen szempontból különbséget tenni. Nem érvényesül a területi elv sem: bármely városban vagy faluban több felekezet élhet együtt, a földesúr nem avatkozhat be jobbjai vallási hovatartozásába, a törvény szerint mindenki maga döntheti el, melyik vallást követi. Bárkinek is tilos a más felekezetűeket szidalmazni, papjait gyalázni, ellenük erőszakos cselekedetet elkövetni. Egy olyan korszakban, amelyben tőlünk nyugatra a vallás nevében az országok háborút viselnek egymás ellen, amikor Franciaországban a Szent Bertalan-éji vérengzés több tízezer hugenotta halálát hozza, amikor a Habsburg-császár kijelenti, hogy inkább váljék lakatlan sivataggá országa, de nem tűri meg a protestáns vallásúakat — Erdély a felekezeti béke földje. Itt később is, a katolikus Báthory István vagy a református Bethlen Gábor fejedelmi tanácsában minden felekezet képviselője jelen van, s a felekezeti panaszokat a négy bevett vallás képviselőiből álló bizottságok vizsgálják meg. A vallási türelmetlenségben izzó Európában Erdély a felekezeti béke szigete.

Akadnak, akik az erdélyi négy vallás rendszerének jelentőségét azzal próbálták kisebbíteni, hogy a tordai országgyűlés végzése nem a modern lelkiismereti szabadság elvéből fakadt, amit az is mutat, hogy a felekezetek közötti viták továbbra sem szűntek meg, nemegyszer az ellentétek helyi összetűzésekhez vezettek, s egyébként is az egyenlőségen belül a három protestáns vallás hatalmi túlsúlya mindvégig érezhető volt. Nem a lelkek megbéküléséről volt tehát szó, mint napjaink ökumenikus felfogásában, hanem csupán politikai szempontú megegyezésről.

Azt hiszem, történetietlen volna a 16. századi Erdélytől azt elvárni, hogy a 20. század emberének szellemét és mentalitását képviselje. Száz évvel később Cromwell és az angol parlament vallási toleranciáját sem századunk lelki szabadságának eszménye vezette. A társadalmi együttélés békés lehetőségét akarták megteremteni, politikai érdekből. Ezt tette Erdély is, csak száz évvel korábban és tágabbra vonva a kereteket, mint Anglia, hiszen az unitáriusokat sem rekesztette ki a vallási egyenlőségből. Azt is felemlégetik időnként, hogy a görögkeleti egyház nem került a bevett vallások közé. Való igaz: jóllehet az ortodox egyház Erdélyben teljes szabadságot élvezett, saját püspökeinek kormánya alatt élhette a maga külön egyházi életét, de a bevett felekezeteknek osztályrészül jutó politikai jogokat nem élvezett. Az egyenlőség gondolata csak a nyugati egyház határain belül érvényesült, ennyiben Erdély sem tudta átlépni a 16. századi gondolkozás és világnézet határait.

A vallási türelem, a négy bevett vallást biztosító rendelkezés mögött minden bizonnyal politikai, társadalmi érdekek állottak. A két nagyhatalom közé ékelt kicsiny fejedelemség nem engedhette meg magának, hogy belső ellentétek utat nyissanak a külső ellenség számára. Ugyanakkor a tordai országgyűlésnek a hitről mint Isten ajándékáról leírt szép mondata már előlegezi későbbi évszázadok gondolkozását,

mely a nemzeti vagy politikai hovatartozástól függetlenül a vallást, és emberi jogként tisztel minden hitbeli meggyőződést.

Az 1568. évi tordai országgyűlés mérföldkő az eltérő hitbeli meggyőződésűek szabad és egyenrangú együttélésének biztosításában. Az erdélyi fejedelemség példát mutatott toleranciából az akkori Európának, sőt részben a mainak is.

Elhangzott 1993. március 20-án Tordán, az erdélyi vallásszabadságot kinyilvánító 1568-as tordai országgyűlés 425. évfordulója alkalmával rendezett ünnepség tudományos ülészakán.

Forrás: <https://epa.oszk.hu/>